

УДК 821.133.1-3.09

ПОЕТИКА ХВОРОГО ТІЛА У ПРОЗІ ЖОРЖА БЕРНАНОСА

Галина Олександрівна Помилуйко

orcid.id 0000-0002-9998-9650

galinapomiluyko@gmail.com

аспірантка

кафедри теорії та історії світової літератури ім. професора В. І. Фесенко Київського
національного лінгвістичного університету

Анотація: У статті аналізується специфіка Бернаносівського зображення тілесного, нерозривно поєданого з поетикою хвороби. У фокусі розвідки перебуває символічний вимір одиночного та колективного хворого тіла, що у романах письменника «Під сонцем Сатани», «Щоденник сільського кюре» та «Пан Невін» актуалізується у метафорах дарохранильниці та містичного тіла Христа. Пропонується типологія хвороб у романах Бернаноса, підкреслюється домінанта символічна роль раку та нерозривний зв'язок душі та тіла, де хвороба однієї частини свідчить про стан іншої. Особливий акцент зроблено на авторському взаємозв'язку тілесної недуги та святості, що простежено крізь два дзеркальні священицькі образи – Доніссана та кюре з Амбрікура. Проблематика тілесного розглядається через метафізично та містично орієнтований характер Бернаносівського письма.

Ключові слова: Католицький літературний Ренесанс, Жорж Бернанос, тілесність, хвороба, смерть, святість, модернізм.

Проблема тілесності у її взаємозв'язку з хворобою пронизує усю творчість католицького модерністського письменника Жоржа Бернаноса. Вона представлена як у його художніх текстах, так і в політичній есеїстиці. Втім наразі маємо за мету проаналізувати поетику хворого тіла у трьох романах письменника: «Під сонцем Сатани» (1926), «Щоденник сільського кюре» (1936) та «Пан Невін» (1948), оскільки вважаємо їх найбільш репрезентативними з точки зору кількості хворих персонажів, метафоричного зображення хвороби та пов'язаною з нею загальною проблематикою святості. Більше того, вияви тілесного у памфлетній політичній есеїстиці значною мірою відтворюють образи, наявні в згаданих романах. Хворе тіло та метафори хвороби у Бернаносівських студіях досі не перебували у центрі досліджень, хоча й провідні літературознавці, інтерпретуючи тексти письменника, почасти зверталися до цих метафор. Так, В. І. Фесенко вказує на тілесні страждання Бернаносівського святого як спокутування гріхів інших задля можливого виліковування їхніх душ [6, с. 149-150], а Ф. ле Тузе підкреслює, як кюре з Амбрікура своєю хворобою та смертю наслідує страсті Христові [9, с. 251-257]. Тим не менш, поза межами інтерпретації конкретних текстів, цілісно фігура

хворого тіла не була предметом літературознавчого дослідження.

Перш за все, відзначимо, що хворе, марковане фізичним недугом тіло у Бернаноса завжди пов'язане з духовним виміром. Тіло зв'язане з душею. Хвороба першого свідчить про видозміну другого. По-друге, тілесна хвороба немов нерозривно поєднана зі святістю, чи радше, з покликанням до святості. У аналізованих текстах хворе тіло можна символічно поділити на дві категорії, яким відповідають дві метафори, прямо згадані у творах. Йдеться про хворе одиночне тіло та відповідну метафору дарохранильниці та хворе колективне тіло, яке зображене у метафорі містичного Тіла Христа.

Посеред численних Бернаносівських персонажів загалом важко знайти того, хто не мав би тієї чи іншої фізичної вади чи хвороби. Згадаймо лише невралгію та народження мертвої дитини Мушеттою, грудну жабу (стенокардію) Доніссана, астму абата Мену-Сегре («Під сонцем Сатани»); рак кюре з Амбрікура, хворобу серця графині, серцевий напад кюре з Торсі, сухоти (туберкульоз) Луї Дюфреті, злоякісний лімфогранулематоз лікар Лавіля («Щоденник сільського кюре»); каліцтво Гійома Девандома, кульгавість Женетти де Норе («Повстяної ноги»), гангрену

пана Ансельма, врешті, таємничу хворобу легенів Пана Невіна («Пан Невін»).

Перелічені хвороби символічно розподіляються на: 1) брудні, ниці (пов'язані з гниттям, руїною – гангрена); 2) пов'язані з Біблійною убогістю (кульгавість, фізичне каліцтво); 3) благородні, дещо абстрактні (пов'язані з легенями (духом) і серцем – астма, стенокардія, інфаркт, туберкульоз); 4) всепоглинаючі фізичні (усі різновиди раку).

Так, кюре з Амрікура, дізнавшись про свій діагноз раку шлунку, каже: «Боже мій, я волів би обрати собі якусь іншу смерть! Легені, що поступово розкладаються, як ото розтає у воді грудка цукру, розтягнуте серце, з яким треба бути обережним, і навіть та дивна хвороба доктора Лавіля, що її назву я вже забув, – усі ці загрози здаються мені якимись невимірними, абстрактними...» [2, т. 1, с. 515].

Рак – найстрашніша хвороба, що постійно використовуватиметься автором як метафора. На відміну від серцевих чи легених хвороб, вона напрочуд позбавлена ореолу романтичності та духовності. Як пише Сьюзен Зонтаг у «Хворобі як метафорі»: «З погляду метафоричності, захворювання легень вважається хворобою душі. Рак, як хвороба, що може вразити будь-який орган, – це захворювання тіла. Не виявляючи нічого духовного, рак виявляє, що тіло, хоч би як це звучало гірко, є лишень тілом» [5, с. 18]

Якщо ж для Бернаноса рак є найболучишою метафорою, синонімом болю як такого, то чому свого єдиного святого, автор наділив саме цією хворобою? Кюре з Амрікура – найдуховніший з усіх персонажів, найчистіший – отримує, немов кару, цю бридку, болучу, нестерпну, занадто фізіологічну та, зрештою, смертельну хворобу.

Аби це зрозуміти, поглянемо на двох персонажів, що покликані до святості. Йдеться про Доніссана (буквально в його імені чуємо «дар святості»), славетного святого з Люмбра, кюре-чудотворця – протагоніста роману «Під сонцем Сатани» та про безіменного, безславного кюре з Амрікура – головного персонажа «Щоденника сільського кюре».

З точки зору тілесності, Доніссан має міцне здоров'я селянина, «величезний силует» [2, т. 1, с. 91], що його він свідомо і власноручно занепащає постійними практиками самобичування, намагаючись, тим самим, підкорити собі своє тіло, яке, власне кажучи, йому не належить. Ціл-

ком у душі пелагіанства та платонізму (тіло гірше за душу) [7, с. 163], священник намагається підкорити тіло, майже нищачи його, аби звільнити душу, і тим самим здійснює бунт проти людської природи та кидає виклик Богові. Доніссан власноруч перетворював власне тіло на відкриту рану, ладен був «забити себе до смерті» з «бажання добути до першопочатку свого зла, який заховався в цій осоружній плоті й знищити його. Кожен новий нещадний удар кликав за собою наступний, ще безжаліснійший, але жоден із них не міг його наситити» [2, т. 1, с. 121] Тоді, як сам він скаже, з цією спокусою Сатана вперше входить у його життя.

Натомість кюре з Амрікура відпочатку має слабке маленьке тіло, бліде обличчя, весь його стан позначений нездоровою худобою та хворобливістю. Йому далеко до святого, що його можна уособити в образі атланта, що тримає занурений у гріх світ на своїх дужих плечах (це якраз Доніссан). Протягом всього роману говориться про болі у шлунку, що стають чимраз дужчими, втрату апетиту, згодом нудоту та кровотечі. Читач є свідком повільного вмирання священника, який через запаморочення, потім втрату свідомості – неспроможний вже стояти на ногах. Періоди гострого болю змінюються короткою ремісією, коли, як не парадоксально, кюре стикається лицем до лиця зі своєю спокусою – «нічною душі», «душею як безпросвітною темрявою» [8, с. 83]. Зрештою, йому здається, немов він втратив віру: «вона десь у моєму жалюгідному тілі, в моїй крові та в моїй плоті, у моїй смертній, але охрещеній плоті» [2, т.1, с. 386]. Однак, навертаючи графіню та віднаходячи слова молитви, кюре з Амрікура виходить переможцем з цієї внутрішньої боротьби. Свою лікарську місію («Священник як лікар, мів не повинен боятися ран, гною, сукровиці. Усі рани душі гнояться» [2, т.1, с. 409]) він виконав, залишається лише вмерти, що він з надією, не сперечаючись, приймає.

У цьому полягає основна відмінність двох святих, чи радше, того, хто мав би їм стати, і того, хто їм став, навіть не замислюючись про це. Доніссан з власної волі та власного бажання стати святим нищив як своє тіло, так і інших, тоді як кюре з Амрікура просто служив, кажучи «нехай буде Твоя воля» (Лк. 21,42) [4]. Хвороба, набута самим Доніссаном, протиставляється хворобі, якою наділено кюре з Амрікура. Здорове тіло атланта протиставлено кволості святого.

Не можна оминати і містичний аспект такого розрізнення. Зустрівшись з втіленим у незнайомця Сатаною, Доніссан знову спокушається, тілесно спираючись на його плече (немов пародіюючи відому сцену з Христом та Йоаном), шукаючи в ньому підтримки, що, зрештою, завершується поцілунком Сатани (свого роду імітацією поцілунку Юди, зраджуючого): «Він відчув як його серце випустило з себе всю кров йому в нутрощі» [2, т. 1, с. 147]. Сатана йменує його «дарохранильницею Христа», що її він спаплюжив, вдихнувши в неї свій дух (холод) та наповнивши Доніссана собою: «Ви носите мене у своїй темній плоті, в густій темряві ваших нутрощів» [2, т. 1, с. 147]. І далі: «колуйай мою відкриту рану... пий і їж... наситись мною» [2, т. 1, с. 221] (імітація євхаристії). Надалі, спокушаючись (невдала імітація «воскресіння Лазаря») і спокутуючи гріх відчаю та втрати надії, Доніссан завжди матиме це отілеснене тавро духовного програшу. Тож, стенокардія та смерть від чергового нападу у конфесіоналі – є тим благословенням та одночасно тілесним і духовним спокутуванням, що його звершує той, хто так і не став святим.

Промовляюче через тіло містичне бачимо й в історії кюре з Амбрікура. Харчуючись майже винятково хлібом та вином (символіка євхаристії, тобто символічно тілом та кров'ю Христа) та витримуючи усі приниження, він готовий «віддати їй [парафії – прим. Помилуйко Г.О.] свою кров до останньої краплі» [2, т. 1, с. 319]. Більше того: «і я справді іноді уявляю, що воно [село – прим. Помилуйко Г.О.] розп'яло мене на хресті й дивиться, як я помираю, я ніколи не володів би ним» [2, т. 1, с. 319]. Безіменний кюре з Амбрікура в усьому подібний до Христа, як і належить істинному святому, і хоча він плаче сльозами з присмаком крові, коли життя ось-ось вийде з нього, все-таки каже: «щоб жертва була повною, необхідна радість» [2, т. 1, с. 480] – радість, якої не знав Доніссан, та щастя жертви як «отілеснена форма надії» [2, т. 1, с. 480].

Тож, рак, яким би жахливим він не був для Бернаноса, у «Щоденнику сільського священика» цілком змінює своє значення: це тілесне уособлення всього того духовного болю та гріха, що бере на себе, наслідуючи Христа, кюре з Амбрікура, стаючи істинною «дарохранильницею Христа», його образом.

Хворе тіло у Бернаносівських текстах представлено не лише історією індивідуальних хво-

роб, йдеться про значно ширше його розуміння. Слідуючи апостолу Павлу (1 Кор, 12, 26-27): «так само, як тіло є одне, хоча має багато членів, і всі члени тіла, хоч є їх і багато, становлять одне тіло, так і Христос... І як страждає один член, страждають з ним усі члени; і як один член у славі, радіють із ним усі члени. Ви ж – Христове тіло, і члени кожний зокрема» [4], Бернанос використовує образ колективного тіла як містичного Тіла Христа.

Уособленням такого тіла є парафія (з грецької *παροικία* – та, що перебуває у цьому світі, але не є його повноправною господинею [1, с. 63]). Йдеться про вірян, зібраних навколо євхаристії – тіла та крові Христа. Але то був би приклад здорового тіла, такого, що насичується радше духовним, ніж тілесним. У Бернаноса ж, натомість, йдеться про уражене хворобою тіло. Найяскравіші приклади знаходимо у «Щоденнику сільського кюре» та в «Пані Невіні» (перша назва «Мертва парафія»).

Якщо, у «Щоденнику сільського кюре» парафія, ще «помирає» [2, т. 1, с. 287], то в останньому романі письменника перед читачем розгортається образ вже давно «мертвої», загниваючої парафії, що від неї віє трупним смородом.

Аби зобразити «помираючу від нудьги» [2, т. 1, с. 287] парафію Амрікура, автор знову послуговується метафорою раку – «хворобою-вбивцею», яка, за словами Сьюзен Зонтаг, «на відміну від туберкульозу як хвороби власного «Я», є хворобою Іншого» [5, с. 63]. Парафія як «жива клітина незнищеної Церкви» [2, т. 1, с. 309] гние, запихає в себе численні маленькі пакетики з кокаїном, морфієм та героїном, перетворюється на «безнадійно заражену нудьгою, цим різновидом прокази» [2, т. 1, с. 288], та, зрештою, «виявляє в собі клітини цього раку – хвороби, з якою живуть довго» [2, т. 1, с. 287], повільно помираючи. Парафія не лише наділяється тілом, а й персоніфікується – стражденний кюре говорить про її голос та погляд – «погляд усіх парафій, усього християнства, усього світу» [2, т. 1, с. 309]. Бернанос, таким чином, немов лікар, діагностує сучасне йому суспільство (що знайшло своє відображення у політичній есеїстиці автора). Діагноз духовно смертельний: «Очищені смертю від усіх тих штучних елементів, якими суспільство наділяє людей цієї породи, вони віднайнуть себе такими, якими вони насправді є – жахливими, недорозвиненими монстрами,

обрубками людей» [2, т. 1, с. 374]. Рак, відповідно до своєї етиології, прийшов, коли на нього ніхто не чекав: «рак, який їх пожирає, схожий на багато інших пухлинних захворювань – він не завдає болю» [2, т. 1, с. 374] (на відміну від кюре з тієї ж парафії, що страждає від кожного приступу болю, немов, забираючи на себе біль усієї парафії – сукупне тіло грішників). Кюре з Амбрікура, подібно до пророків, один волає в пустелі, звертаючи свій голос до парафіян, які, звичайно, не чують: «реально існує лише одна родина, велика людська родина на чолі з нашим Господом» [2, т. 1, с. 417].

У романі «Пан Невін» хвороба «містичного тіла Христа», втіленого у парафії, сягає свого екстремуму у смерті. В дійсності, розгортаючи книгу, читач стикається з уже мертвим тілом. Після колективно скоєного лінчування, парафіяни – «голі обличчя, стиснуті до купи, утворювали ніби одне голе тіло, демонстрували бридку голизну цього проклятого села, що корчилася біля труни» [3, т. 2, с. 228]. Тож, у центрі цього тіла вже не Фенуйська церква (зберігаюча євхаристію), проте проклятий, відмічений проказою «мертвий замок Вомбіскур», що сам хворіє та руйнується, згниваючи, а також ще більш промовистий образ труни невинної жертви парафіян: «парафія – то маленька церква в Церкві великій. Немає парафії без великої Церкви. Але якщо станеться неможливе й помре остання парафія, то не буде більше Церкви, ані великої, ані малої, не буде спокути, не буде нічого – Сатана прийде до свого народу» [3, т. 2, с. 232]. Пан Невін, що затопив парафію у мороці зла, врешті, і є його уособленням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агамбен Дж. Что современно? / Пер. с итал. Августин Соколовски. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 78 с.
2. Бернанос Ж. Під сонцем Сатани. Щоденник сільського кюре: Романи / Пер. з фр. В. Шовкун. – К.: Юніверс, 2002. – 544 с.
3. Бернанос Ж. Ще одна розповідь про Мушетту. Пан Невін, або Мертва парафія. Під місяцем великі цвинтарі: Романи / Пер. з фр. В. Шовкун. – К.: Юніверс, 2004. – 544 с.
4. Біблія: Святе письмо / Пер. з гр. І. Огієнка. – К.: Асоціація «Духовне відродження»/ Mission Eurasia: Дорога Правди: Книгоноша, 2015. – 1226 с.
5. Зонтаг С. Хвороба як метафора. СНІД та його метафори / Пер. з англ. Т. Бойко. – К.: Вид-во Жупанського, 2012. – 162 с.
6. Фесенко В.І. Творчість Жоржа Бернаноса: Поетика події та пророцтва. – К.: Вид. центр КНЛУ, 1998. – 208 с.
7. Эриксен Т.Б. Августин. Беспокойное сердце / Пер. с норв. Л. Горлиной. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 384 с.
8. Bernanos G. Oeuvres romanesques. – P.: Editions Plon, Seuil, Gallimard, 1961. – 1908 p.
9. Le Touzé Ph. Le mystère du réel dans les romans de Georges Bernanos. Le style d'une vision. – P.: Nizet, 1979. – 360 p.
10. Tadié J.-Y. Le roman au XX siècle. – P.: Belfond, 1990. – 256 p.

І знову Бернанос послуговується метафорою сучасної йому хвороби хвороб – образом раку – «злюякісної пухлини» [3, т. 2, с. 252]. В останньому романі письменника тіло парафії – голе, покинуте, смертельно хворе, покрите проказою, гангреною та численними раковими пухлинами. Це образ цілковитого занурення у морок, метафора отілесненого гріха та зла. Фенуй – таке ж селище, як і інші, так само як і парафія кюре з Амбрікура, така ж сама, як і інші парафії. Її тіло уособлює увесь світ, «який помирає з нудьги» [3, т. 2, с. 288], світ, представлений у образі «Йова, що сидить на купі гною, весь покритий ранами і виразками» [3, т. 2, с. 295]. Однак Бернаносівське колективне містичне тіло все ж таки викуплене, свідомством чого є одиничні долаючі хворобу тіла, такі як Доніссан, і особливо кюре з Амбрікура – герої та святі, які, за словами Ж.-І. Тадье, є тими персонажами, навколо яких побудовані усі тексти письменника [10, с. 194].

Таким чином, у романах Жоржа Бернаноса індивідуальне та колективне тілесне нерозривно поєднані, з одного боку, з хворобою, з іншого – з духовним виміром. Хвороба є тим, що скеровує Бернаносівського героя до святості, наближуючи до Христа через тілесні страждання та їх аскетичне неприйняття. Натомість, зображення колективного ураженого хворобою тіла в текстах письменника свідчить про руйнацію духу спільноти, її зосередженість на сьогоденному, занурення у зло та віддалення від Бога, якого Бернанос експліцитно чи імпліцитно розміщує у центрі усіх своїх романів.

REFERENCES

1. Agamben Dzh. *Chto sovremenno?* [What is modern?]. – Kyiv, DUKH I LITERA, 2012, 78 p. (in Russian)
2. Bernanos Zh. *Pid sontsem Satany. Shchodennyk sil's'koho kiure: Romany* [The star of Satan. The dairy of a country priest. Novels]. – Kyiv, Iunivers, 2002, 544 p. (in Ukrainian)
3. Bernanos Zh. *Shche odna rozpovid' pro Mushettu. Pan Nevin, abo Mertva parafia. Pid misiatsem velyki tsvyntari: Romany* [Mouchette. Monsieur Ouine. The great cemeteries under the moon. Novels]. – Kyiv, Iunivers, 2004, 544 p. (in Ukrainian)
4. *Bibliia: Sviatye pys'mo* [Bible: Holy scriptures]. – Kyiv, Asotsiatsiia «Dukhovne vidrozhennia», Mission Eurasia: Doroha Pravdy: Knyhonosha, 2015, 1226 p. (in Ukrainian)
5. Zontah S. *Khvoroba iak metafora. SNID ta ioho metafora* [Illness as metaphor. AIDS and its metaphors]. – Kyiv, Vyd-vo Zhupans'koho, 2012, 162 p. (in Ukrainian)
6. Fesenko V.I. *Tvorchist' Zhorzha Bernanosa: Poetyka podii ta prorotstva* [The oeuvre of Georges Bernanos: Poetics of event and prophesy]. – Kyiv, Vyd. tsentr KNLU, 1998, 208 p. (in Ukrainian)
7. Эрыксен Т.В. *Avhustyn. Bepokoinoe serdtse* [Augustine. Restless heart]. – Moscow, Prohress-Tradytsiia, 2003, 384 p. (in Russian)
8. Bernanos G. *Oeuvres romanesques*. Paris, Editions Plon, Seuil, Gallimard, 1961, 1908 p.
9. Le Touzé Ph. *Le mystère du réel dans les romans de Georges Bernanos. Le style d'une vision*. – Paris, Nizet, 1979, 360 p.
10. Tadié J.-Y. *Le roman au XX siècle*. – Paris, Belfond, 1990. 256 p.

THE POETICS OF AFFLICTED BODY IN GEORGES BERNANOS' NOVELS

Halyna Pomiluyko

orcid.id 0000-0002-9998-9650

galinapomiluyko@gmail.com

PhD student

V. I. Fesenko Department of Theory and History of Literature
Kyiv National Linguistic University

Abstract: *The article hermeneutically analyses the poetics of sick body in the three novels by the French modernist writer, representative of Catholic literary revival – Georges Bernanos. Whereas «The star of Satan» (1926), «The diary of a country priest» (1936) and «Monsieur Ouine» (1948) belong to different periods in the author's oeuvre, the article highlights Bernanos' established approach to the problem of afflicted body and ruined soul. The article reveals that multiple diseases from which most of Bernanos' characters suffer reflect the damage done to their souls. The body is inseparably connected to the soul, thus unhealthy body means affected soul and vice versa. The disordered body is represented as individual or collective, subsequently embodied in the metaphors of tabernacle and mystical Christ's body directly referred to in the texts under discussion. Symbolically, the individual sick body is inscribed in the mysticism of sainthood, specifically problematized in the two priest figures called to sanctitude: Donissant and the curé of Ambricourt – the one healthy and physically strong, who takes his salvation in his own hands fighting for it, and the second dying of the terminal cancer, only hoping and asking to be saved. The collective body is associated with afflicted and disrupted mystic Christ's body incarnated in the image of parish dying of multiple physical and mental maladies represented by cancer tumor in «Monsieur Ouine». Thuswise, the analysis proves that Bernanos speaking from a Catholic perspective unites the disability of individual body with the revivification of soul, concurrently using the disordered collective body as the illustration of ill secular society.*

Key words: *Catholic literary revival, Georges Bernanos, body, illness, death, sainthood, modernism.*